

*Historisk essay*

## Den danske vej

Om traditionen for den danske konsensuskultur

*Af Michael Bregnsbo*

*I dansk historieskrivning, selvforståelse og mentalitet indgår den opfattelse, at politiske og sociale konflikter i Danmark løses på fredelig vis i samarbejde mellem forskellige befolkningsgrupper under statens auspicer. Og at Danmark er bedst tjent med at afholde sig fra at deltage i det storpolitiske spil. 1788 og 1848 er centrale årstal i så henseende. I dette essay sporer adjunkt, ph.d. Michael Bregnsbo oprindelsen til denne tradition, kaldt »den danske vej«, tilbage til 1700-tallet. Der ses på, hvordan den kunne overleve under omskiftelige vilkår op til 1848, ligesom der til sidst gives et rids af udviklingen frem til idag.*

### *Indledning*

»Men vældige Begivenheder, der rystede den hele Verden og den bestaaende Samfundsorden, bragte dem, som kjæmpede for Frihed og Lighed, en hurtig Seir, en Seir, som dog i Danmark efter Folkets Milde, rolige Charakter vandtes ad Fredens og Ordenens Vei. Frugten var **Grundloven**, ved hvilken Danmark har vundet et saadant Maal af Lighed og politisk og borgerlig Frihed, som efter det Punkt, den almindelige Verdensudvikling hidtil har naaet, vil gjøre Fyldest for en sund, fri og lykkelig Udvikling. Paa denne Grundvold maa derfor Danmarks Lykke bygges for en lang Fremtid«.<sup>1</sup>

Denne opfattelse, at man i Danmark løser politiske og sociale konflikter fredeligt og i samarbejde og forståelse mellem de forskellige samfundsgupper, og at staten beforder almenvellet og er formidler mellem forskellige samfundsgupper, ofte stillet i bevidst modsætning til f.eks. Frankrig, bliver i dette citat lanceret af den indflydelsesrige, nationalliberale histori-

---

1. C.F. Allen: *Haandbog i Fædrelandets Historie med stadigt Henblik paa Folkets og Statens indre Udvikling*, originaludgave København 1840. Det nævnte citat er fra 7. gennemsete og forbedrede udgave fra 1870, s. 726.



Scene fra filmen »Kongen bød«, produceret i 1938 i anledning af 150-årsjubilæet for stavnsbåndets ophævelse. Den ny tids danske bonde tilsår fredeligt sin jord, mens guillotinen kører på højtryk i det revolutionære Frankrig. Filmen er i flere generationer forevist i folkeskolen og har haft stor indflydelse på dannelsen af den historiske bevidsthed. (Efter Thorkild Kjærgaard: *Danmark og den franske revolution*, København 1989, s. 14).

ker C.F. Allen, professor ved Københavns Universitet. Hans *Haandbog i Fædrelandets Historie* kom i otte udgaver og blev frem til 1917 anvendt som lærebog i historie ved Københavns Universitet; tillige anvendtes en forkortet version i de lærde skoler.<sup>2</sup> Hans opfattelse, som i det følgende bliver benævnt »den danske vej«, har imidlertid rødder længere tilbage i tiden og har vundet stor udbredelse i dansk historieskrivning og i dansk national selvforståelse generelt. I denne opfattelse indgår tillige, at småstaten Danmark er bedst tjent ved udenrigspolitisk at passe sig selv og afholde sig fra engagementer på den internationale politiske scene, men derimod meget gerne må have økonomisk samkvem med andre lande.

2. Grethe Jensen: »Historikeren C.F. Allen og det danske folk«, *Fortid og Nutid*, 31, 1984; Jens Chr. Manniche: »Historieskrivningen 1830-1880«, *Danmarks historie*, red. Søren Mørch, bd. 10: *Historiens historie*, København 1992, s. 244.

Især er der to begivenheder, der forbindes med »den danske vej«. Den ene er *landboreformerne*, som i traditionel forskning er blevet centreret om ophævelsen af stavnsbåndet i 1788. Reformerne er blevet set som en fremsynet og modig regerings befrielse af landbefolkningen fra uret og undertrykkelse. Og alt dette foregik vel at mærke fredeligt og i bedste forståelse mellem konge og folk. Anderledes gik det til i Frankrig i 1789 og de følgende år. Målet i Danmark og Frankrig var det samme, nemlig frihed, lighed og menneskerettigheder, men midlerne, der blev taget i anvendelse, var forskellige. Mens man i Frankrig greb til vold, revolution, henrettelser og krig, fulgte man i Danmark en særlig dansk vej, fredelig, harmonisk og konsensusbetonet, for at nå samme mål.

Den anden begivenhed er enevældens afskaffelse i 1848. Mens det i Frankrig og flere andre steder i Europa kom til revolution og blodsudgydelser, foregik magtskiftet i Danmark fredeligt og ublodigt og i bedste forståelse mellem konge og folk. Og i modsætning til så mange andre lande var systemforandringen i Danmark i 1848 en varig foreteelse.

Forskningen inden for den sidste snes år har dog røkket ved disse traditionelle opfattelser af landboreformerne og af enevældens fald 1848. Formålet med dette essay er imidlertid ikke først og fremmest at skildre denne nyere forskning, men at se på, hvordan det kunne gå til, at traditionen med den særlige danske vej ved disse to lejligheder kunne vinde indpas både i samtiden og i den umiddelbare eftertid og frem.<sup>3</sup>

### *Landboreformerne*

Ingen vil benægte, at de store landboreformer i de sidste årtier af 1700-tallet havde skelsættende og fundamental betydning. Der er derimod ikke enighed om, præcist hvilken betydning de havde.

Nyere forskning har vist, at forandringerne ikke blev gennemført ved kongebud. Der var ikke tale om reformer fra oven. Statsmagten befandt sig i reformprocessens periferi, ikke i dens centrum. Initiativet til ud-

---

3. Andre tolkninger af den fredelige danske udvikling: Benito Scocozza: »Den borgerlige revolution i Danmark i slutningen af det 18. århundrede«, *Historisk Tidsskrift*, bd. 83, 1983; Hans Vammen: »Grundlaget for det moderne Danmark? Hovedlinjer i dansk politisk idehistorie 1750-1850«, *Historisk Tidsskrift*, bd. 84, 1984. Siden disse artikler blev publiceret, er der imidlertid fremkommet mange nye forskningsresultater vedrørende landboreformerne og udviklingen af en dansk identitet. Se desuden Finn Stendal Pedersen: *Den ulige frihed. Studier i myten om stavnsbåndsløsningens betydning*, Odense 1990.

skiftning, der i løbet af få årtier medførte en gennemgribende forandring af kulturlandskabet, udflytning, overgang til selveje og afløsning af hoveriet kom nedefra, fra bønderne og godsejerne selv. Det var en fremgangstid for landbruget, og både godsejere og gårdmænd kunne se en økonomisk fordel i at ændre på den bestående tingenes tilstand. Da denne reformproces nedefra så var kommet i gang, opstod der problemer af juridisk og anden art, og her gik statsmagten ind, ændrede bestående lovgivning og føjede nye love til for derved at lette og smidiggøre reformprocessen.<sup>4</sup>

Men det hindrede ikke, at begivenhederne allerede i samtiden blev fremstillet som idealistisk betonedede reformer fra oven. Hvem udlagde reformerne sådan? Og hvorfor?

I byerne, navnlig København, rådede en stærk reformbegejstring og udpræget adelsfjendtlighed inden for embeds- og handelsborgerskabet. Dette borgerskab, denne middelklasse, blev i anden halvdel af 1700-tallet en indflydelsesrig gruppe. Det forhold, at Danmark på den tid formåede at holde sig neutral i de mange krige (herom mere senere), og at dansk handel og søfart kunne profitere af at sejle for interesser i de krigsførende lande under dansk flag, betød, at handelskapitalen, borgerskabet og dets normer og værdiforestillinger fik større vægt i økonomien og samfundslivet og derved større selvbevidsthed. I dette borgerskab havde der hersket misfornøjelse og frustration over, at enevoldsstyret støttede sig til godsjerne og over, at det tildelte så mange embeder og erhvervsprivilegier til udlændinge, først og fremmest tyskere. Under Struensees kortvarige diktatur 1770-72 skærpedes denne modvilje mod fremmede, og følelsen af danskhed og dansk identitet styrkedes. Efter Struensees fald søgte det nye styre, hvor Ove Høegh-Guldberg var den ledende mand, at imødekomme borgerskabet og vinde det som støtte for det enevældige regeringssystem. Det skete først og fremmest ved forordningen om indfødsretten af 1776. Herved blev det bestemt, at folk, der var født i staten, skulle have fortrinnsret ved besættelse af embedsstillinger. Loven blev modtaget med begejstring. At dømme efter de mange spontane glædesdemonstrationer, der blev lagt for dagen, lykkedes det for enevælden ved denne hurtige reaktion at

4. Ole Feldbæk: »Kongen bød – – – Enevælden og reformerne«, *Landboreformerne – forskning og forløb*, red. Claus Bjørn, Odense 1988; samme: »Den lange fred«, *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, red. Olaf Olsen, bd. 9, København 1990, s. 243-284; samme: Anmeldelse af Thorkild Kjærgaard: *Den danske revolution 1500-1800. En økohistorisk tolkning* (1991), *Historisk Tidsskrift*, bd. 92, 1992; samme: *Danmarks økonomiske historie 1500-1840*, Herning 1993, s. 107-129.

vinde det nye borgerskab for sig.<sup>5</sup> En samfundsgruppe, der ellers kunne være gået hen og blevet revolutionær og systemkritisk, blev nu staten stærkt forbunden.<sup>6</sup>

Et eksempel på stemningen og tonen i dette selvbevidste og opadstigende embeds- og handelsborgerskab kan ses af en tale på kongens fødselsdag i 1783, som studenten Jens Bindesbøll holdt i det rybergske øvelsesselskab, der havde til formål at virke for udbredelsen af almenånd.<sup>7</sup> Med henblik på hans indsats for at bedre bondebefolkningens kår priste Bindesbøll kongen – »Han, som søgte at fritage Landets Sønner, hvis suure Sved maae frugtbargiøre, hvis senefulde Arm maae værne om Landet, fra det sclaviske Lastdyrs Skiebne og at løsrive dem af de tunge og haanlige Lænker, som misbrugt Overmagt og umenneskelig Vold havde sammensmidet, Aarhundreders Vaner vedligeholdet og forstærket, og som Egennytte og vrang forudfattede Meninger endnu søge at forsvare...«.<sup>8</sup>

Det var først og fremmest for at imødekomme disse kredse, at styret den 8. juni 1787 udsendte en forordning, der påbød, at uvildige synsmænd skulle medvirke ved skifter efter fæstebønder, og at ingen fæstebonde måtte sættes ud af sin gård uden retskendelse, samt forbød fysisk afstraffelse af fæstebønder og disses hustruer (men ikke husmænd) fra godsejernes og deres fogders side. Forordningen indskærpede også bønderne at vise deres herskab hørighed og lydighed og var i grunden meget moderat. Den handlede grundlæggende om at sikre mod magtmisbrug fra godsejernes side snarere end at fratage dem feudale rettigheder. Men det hindrede ikke, at mange godsejere blev opskræmte. Dette forstærkedes ved stavnsbåndsforordningen 1788. Også dens indhold var i og for sig moderat. Hidtil havde det været pålagt landets godsejere at besørge udskrivningen af værnepligtige blandt godsets unge mænd. For at sikre at der var et tilstrækkeligt antal at tage af, havde de unge mænd af bondestanden forbud mod at fraflytte deres fødegods uden godsejerens tilladelse. I 1788 overtog staten selv udskrivningsvæsenet, og føl-

5. Ole Feldbæk: »Fædreland og Indfødsret. 1700-tallets danske identitet«, *Dansk Identitetshistorie*, red. Ole Feldbæk, bd. 1: Fædreland og Modersmål 1536-1789, København 1991, s. 167-230.

6. Jens Arup Seip: »Teorien om det opinionsstyrte enevælde«, (Norsk) *Historisk tidsskrift*, 38, 1958-59.

7. Bjørn Kornerup: Art. »Jens Bindesbøll«, *Dansk biografisk Leksikon*, red. Povl Engelstoft, bd. I-XIX, København 1933-44; Aage Rasch: *Niels Ryberg 1725-1804. Fra bondedreng til handelsfyrste*, Århus 1964, s. 339f.

8. Jens Bindesbøll: *Tale paa Kongens Fødselsdag d. 29. Januari 1783, holden for Selskabet i No. 52 paa Østergade*, København 1783, s. 10.

gelig bortfaldt også godsejernes modydelse, retten til at stavnsbinde de unge mænd. Men stavnsbåndet havde tillige virket som løntrykkerinstrument for godsejerne, idet godsets karle ikke havde mulighed for at rejse andetsteds hen, hvis de fandt lønforholdene på godset for ringe. Stavnsbåndet blev både af samtidens godsejerkritiske opinion og af senere historieskrivere udlagt som toppunktet af bondestandens undertrykkelse og fornædelse og dets ophævelse som et frontalangreb på godsejerstyret og alt dets væsen. Godsejerne noterede sig dette og reagerede. To medlemmer af statsrådet, begge godsejere, valgte at tage deres afsked i protest. Samtidig begyndte fæstebønder landet over, der havde annammet, at styret førte en bondevenlig politik, at vise opsætsighed og bl.a. vægre sig ved at udføre hoveri. I 1790 overrakte en kreds af jyske godsejere kronprinsregenten et tillidsskrift, som reelt var et klagebrev over reformpolitikken. Officielt fastholdt styret reformkursen. De godsejere, der havde ledet protestbevægelsen, blev idømt store bøder og lederen sågar frataget sin kammerherreværdighed. Men reelt blev der bremset op for yderligere reformer fra oven i bondevenlig retning. En planlagt hoverilovgivning, der ville have indebåret obligatorisk afløsning af hoveri med en pengeydelse, blev af samme grund opgivet. I stedet blev det overladt til parterne selv at indgå overenskomst herom, evt. ved statens mellemkomst.<sup>9</sup>

I begejstringen over reformerne har man desuden set bort fra, at det var gårdmandsstanden, som fik gavn af dem. Den største gruppe i landbosamfundet var imidlertid husmænd og landarbejdere, og de fik deres levevilkår kraftigt forringet ved landboreformprocessen.<sup>10</sup>

Reformerne blev imidlertid allerede i samtiden præsenteret som udslag af en særlig dansk vej. Det hang sammen med andre forhold i tiden.

9. De i note 3 anførte værker samt Claus Bjørn: »Den jyske proprietærfejde. En studie over godsejerpolitik og bondeholdninger omkring 1790«, *Historie*, ny rk. bd. 13, 1979; samme: *Bonde, herremand, konge. Bonden i 1700-tallets Danmark*, København 1981; Karl Peder Pedersen: »Godsejernes nej til flere reformer«, *Bol og By. Landbohistorisk Tidsskrift*, 1990:1.

10. Thorkild Kjærgaard: »Gårdmandslinien i dansk historieskrivning«, *Fortid og Nutid*, bd. 28, 1979. Se senest Jens Skriver: »Hoveri og landgilde. Fæsteafgifterne på østjyske godser i 1700-tallet«, *Historie*, 1996,1, s. 56-83.



*Frihedsstøtten i København rejst til minde om stavnsbåndets løsning 1788. Indledningen til inskriptionen lyder: »Kongen bød ...«. Initiativet til en indsamling udgik i 1791 fra kredse inden for det københavnske borgerskab, og monumentet stod færdigt i 1797. Indsamlingen blev sat i værk på et tidspunkt, hvor godsejerne var begyndt at reagere, hvorfor regeringen var vejet tilbage for yderligere reformer. Frihedsstøtten var i den situation et demonstrativt forsøg fra borgerskabet på at holde styret fast på reformlinjen. (Efter Karin Kryger: *Frihedsstøtten*, København 1986, s. 161).*



### *Den lange fred*

Der var tale om en lang fredsperiode for Danmark. Danmark-Norge formåede at holde sig neutralt i periodens mange europæiske krige, hvilket betød store indtjeningsmuligheder for handel under dansk flag med stigende velstand til følge.

Freden og neutralitetspolitikken har også bidraget til at konsolidere opfattelsen af den danske vej. Det blev udlagt, som om Danmarks regering modsat andre regeringer i Europa ikke ønskede at deltage i storpolitikken og føre krig, men ville holde sig neutral og i stedet for bruge sine ressourcer på at udvikle landets økonomi og fremme befolkningens velfærd.

En samtidig, præsten Peder Baagøe ved Roskilde domkirke, udtrykte det i en prædiken i 1794 således, at Danmarks konge hellere ville være landsfader end helt, hellere »ved Retfærdighed, vise Love og Fredens Bevarelse... gjøre sine Riger lykkelige, end ved Undersaatternes Opofrelse under Vaabnenes Bragen at udvide, om han kunne, sin Ære og Rigers Grænse«. <sup>11</sup>

Den danske udenrigsledelse, i 1700-tallets andel halvdel personificeret i hele tre udenrigsministre med navnet Bernstorff, hævdede godt nok at føre neutralitetspolitik, men det var så som så med principfastheden, for slet ikke at tale om den ovennævnte idealistisk-farvede opfattelse. Den førte neutralitetspolitik var yderst fleksibel, for ikke at sige opportunistisk, trods styrets højstemte deklamationer over for offentligheden om det modsatte. Der førtes offensiv eller defensiv neutralitetspolitik, alt efter hvad den udenrigspolitiske situation tilrådede. Fred var ikke et mål i sig selv for ledelsen, hvis det skønnedes opportunt og nødvendigt, var man villig til selv at påbegynde en krig. <sup>12</sup>

11. Peder Baagøe: *Et Folks Lyksalighed under en fredelig Regiering. En Tale holdet til Aftensang i Roskilde Domkirke Tredie Søndag efter Hellig tre Kongers Dag 1794*, København 1794, s. 8. Denne og de øvrige prædikener, som der er refereret til i dette essay, er alle blevet udgivet i samtiden. Derfor kan de tillige betragtes som indlæg i den offentlige debat. Jf. Michael Bregnsbo: »Samfundsorden og statsmagt set fra prædikestolen. Udviklingen i præsterens syn på samfundsorden og statsmagt i Danmark 1750-1848, belyst ved trykte prædikener«, Utrykt ph.d.-afhandling i historie, Københavns Universitet 1993 (under udgivelse).

12. Ole Feldbæk: »Eighteenth-Century Danish Neutrality: Its Diplomacy, Economics and Law«, *Scandinavian Journal of History*, vol. 8, no. 1, 1983; samme: »Andreas Peter Bernstorff als Staatsmann des dänischen Gesamtstaates«, *Andreas Peter Bernstorff 28.8.1735 – 21.6.1797. Ansprachen bei der Feier aus Anlass seines 250. Geburtstages am 31. August 1985 im Gartensaal des Gutes Borstel*, Kiel 1985; Jørgen Schoubye: Art. »J.H.E. Bernstorff«, *Dansk biografisk leksikon*, red. Sv. Cedergreen Bech, bd. 1-16, København 1979-84; samme: »J.H.E. Bernstorffs udenrigspolitik i dansk historisk forskning«, *Historisk Tidsskrift*, 12. rk. bd. 1, 1966.



Men så vidt kom det ikke for alvor i anden del af 1700-tallet, og dette overbeviste mange om det danske styres særlige freds- og neutralitetsvilje i modsætning til andre stater. Tillige var det gode konjunkturer for landbruget, og i landbosamfundet skete forandringer i kulturlandskabets udseende, i levestandarden (for nogle grupper langt mere end andre), i forholdet mellem godsejer og fæstebonde og i ejendoms- og brugsforholdene til jorden. Statsledelsen tog æren. Sammen med alle disse synlige og mærkbare forandringer medvirkede opretholdelsen af fred udadtil til at befæste traditionen med den særlige danske vej.

### *Danmark og Frankrig*

I de toneangivende borgerlige kredse blev den danske vej præsenteret som et langt bedre alternativ i forhold til Frankrig. Målene i Danmark og Frankrig var de samme, mente mange her, men midlerne var forskellige, og revolutionære skridt var slet ikke nødvendige i Danmark. I tidens førende kulturtidsskrift *Minerva* skrev forfatteren Christen Pram således i 1791: »Kan da Svaret være tvivlsomt, naar jeg spørger, om ikke den i Frankrig nu først fuldbragte Revolution er allerede her foregaaet, forestaar her ikke længere«.

Opfattelsen af den særlige danske vej som et langt bedre alternativ til Frankrig kom også til udtryk hos en anden centralt placeret forfatter i perioden, Rasmus Nyerup, i tidsskriftet *Kjøbenhavns lærde Efterretninger* i 1793, hvor det hed, »at Friheden Haand i Haand med Visdom allerede har bestegit den mest uindskrænkede Trone i Europa, det lykkelige Danmarks. Her sidder den ved siden af Kongemagten, som godvillig løftede den op til sig, og i Samfund med hinanden velsigne de Folket«.

Og i tidsskriftet *Politisk og fysisk Magazin* blev der i 1794 udtalt fordommelse over dem, der ønskede forholdene i Danmark forbedret ved en revolution som i Frankrig, men i forlængelse heraf hed det: »man kan med den ivrigste Varme tage Del i den franske Revolution og maa som patriotisk Medborger af det danske Rige erklære sig paa det heftigste imod en Revolutionstanke i Danmark«.<sup>13</sup>

Begivenhederne i Frankrig havde set med nogles øjne været nødvendige, fordi man der ikke havde haft en konge, der ville arbejde for sit folks

13. De tre citater er citeret efter Edvard Holm: *Den offentlige Mening og Statsmagten i den dansk-norske Stat i Slutningen af det 18de Aarhundrede (1784-1799)*, København 1888 (genoptryk 1975), s. 90.

lykke og fremgang. Det havde man til gengæld heldigvis i Danmark. Her havde man allerede på fredelig vis erhvervet de goder, man i Frankrig måtte udgyde blod for at opnå. Denne opfattelse er dog ikke specielt dansk, den kendes også fra tyske fyrstedømmer.<sup>14</sup>

### *Tiden mellem landboreformerne og 1848*

I 1801 blev Danmark kortvarigt og fra 1807 for alvor involveret i periodens storkrige. De store forandringer i landbosamfundet havde da for størstedelens vedkommende allerede fundet sted, og opfattelsen af en særlig dansk vej led ikke skade. Tværtimod blev befolkningen nu opfordret til at lægge offer- og værnevilje for dagen under henvisning til alt det gode, regeringen havde gjort for befolkningen før krigen, og til at regeringen ikke havde villet krigen, men uforskyldt var blevet viklet ind i den. En af systemets talsmænd var feltpræst Børge Pontoppidan, der i 1807 prædikede for de i og omkring Odense kantonerede tropper. Han opfordrede her det indkaldte mandskab til kampvilje og mindede i den forbindelse om alt det gode, som kong Christian 7. havde gjort for landet og folket. Kongen havde ifølge Pontoppidan ført bønderne ud af »Slave-Standen« og ind i »Friheds-Standen«. Han forudså, at bonden atter måtte vende tilbage under det slaviske åg, dersom Danmark tabte krigen.<sup>15</sup> Hvad man end mener om Pontoppidans synspunkter, så må han i hvert fald selv have ment, at hans tilhørere og læsere ville tage dem for gode varer og ansføres til forsvarsvilje og tapperhed. Hans tilhørere var unge indkaldte bondesønner, og de må have haft en alder, så at de var vokset op i et landbosamfund under forandring. Det er derfor slet ikke usandsynligt, at de har »købt« hans beskrivelse.

Krigen medførte Københavns bombardement i 1807, statsbankerotten i 1813 og Norges afståelse i 1814. For så vidt var det en bekræftelse på den danske vej og opfattelsen af, at Danmark er bedst tjent med at holde sig uden for storpolitikens intriger. Efter krigen fulgte mange svære år med dyb økonomisk krise, ikke mindst for landbruget. På europæisk plan blev perioden efter 1815 tillige en reaktions- og restaurationsperiode: Overalt be-

14. Jf. Eberhard Weis: »Enlightenment and Absolutism in the Holy Roman Empire: Thoughts on Enlightened Absolutism in Germany«, *Journal of Modern History*, vol. 58, Supplement, 1986, s. 196.

15. Børge Pontoppidan: *De Grunde, som opfordre os til, med Mod og uovervindelig Standhaftighed at trodse enhver Fare, som Fremtiden maatte føre os i. En Prædiken for de i Odense kantonerede Tropper*, Odense 1807, s. 14f.

stræbte man sig på at genindføre tingenes tilstand fra før den franske revolution og Napoleonstiden, og en udpræget revolutionsangst hos de herskende klasser betød forfølgelse af alle slags liberale reformbevægelser. Den østrigske kansler von Metternich personificerer om nogen dette system. Nu kunne man tro, at den danske vej med dens betoning af en reformerende og velfærdsfremmende statsmagt i dette nye politiske, ideologiske og sociale klima ville være afgået ved døden, men det var ikke tilfældet. Som et af de få lande i Europa havde Danmark nemlig en regering, der havde siddet uantastet under Napoleonskrigene. Kong Frederik 6. havde i 1789 som ung kronprinsregent stået i spidsen for statsstyrelsen i sin fars, den sindssyge Christian 7.s sted.<sup>16</sup> Ganske vist var der blevet skiftet ud i kredsen af personer, der sad på ledende poster, men grundlæggende havde Danmark den samme forfatning og det samme styre som før 1789. Derfor hverken kunne eller ville man kritisere landboreformpolitikken. Selv om man ikke lagde afstand til landboreformerne eller søgte at føre tingene tilbage til tidligere tiders tilstande, så stod liberalismen eller nye reformer dog ikke på den politiske dagsorden. Men landboreformerne blev stadig fremhævet for befolkningen, når der var grund til at påkalde dens loyalitet og taknemlighed over styret. Denne opfattelse blev bl.a. formidlet til befolkningen gennem den 1806/14 oprettede almueskole.<sup>17</sup> Også på andre måder viste styret og dets mænd, at man stadig så positivt på reformerne fra slutningen af 1700-tallet. Den 6. marts 1825 prædikede sognepræst Georg Frederik Weinschenck i Krummerup og Fuglebjerg mellem Slagelse og Næstved. Den dag blev der samlet ind i alle landets kirker til ofrene for den stormflod, der havde ramt de vestlige kyster af Jylland, Slesvig og Holsten. Nøden her var stor, fortalte Weinschenck og opfordrede dernæst sin menighed til at bidrage rundhåndet. Ingen var mere inderligt berørt over stormflodskatastrofen »end vor gode Konge, Han, som med landsfaderlig Omhue sørger for alle hans Undersaatter«, lod Weinschenck sine sognebørn vide. Men alene var kongen ikke i stand til at hjælpe alle de mange nødstedte mennesker, hvor gerne han end ville. Weinschenck vidste godt, at tiderne var hårde, men de stormflodsramtes nød var stor. Menigheden blev derfor opfordret til at bevise sin medlidenhed og godgørelse. Det burde den gøre ikke mindst i betragtning af de mange velgerninger,

16. På det punkt adskilte Danmark sig markant fra de mange tyske stater, hvor man i øvrigt på et tidligere tidspunkt var blevet inddraget i periodens krige. Derfor viste den tidligere omtalte tyske pendant til den danske vej (Eberhard Weis, op.cit.) sig ikke livskraftig efter 1814.

17. Ole Feldbæk: »Skole og identitet 1789-1848. Lovgivning og lærebøger«, *Dansk Identitetshistorie*, bd. 2: Et yndigt land 1789-1848, København 1991, s. 301-324.

kongen havde udrettet for sit folk. Især bønderne burde her føle sig kaldet. Før kongens tid havde bondens stilling været »ussel og elendig«. Bonden havde været stavnsbundet og var blevet behandlet som »Slave og Træl«. Han havde levet i »den gyseligste Uvidenhed«. Kun få havde kunnet læse. Ingen havde kunnet skrive. Af de fleste var bønderne blevet opfattet »ligesom umælende Fæ«. Forholdene havde været præget af ufrihed, tvang, »trælsomt Hoverie« og landsbyfællesskab til skade for bondens brug. Alt dette havde kongen grebet ind overfor og ændret til det bedre. Lige så landsfaderlig og lige så ædel ønskede han at være over for de ulykkelige stormflodsramte. Men statskassen var ikke i stand til at præstere dette. Dertil var der i kongens regeringstid indtruffet for mange uforskyldte ulykker: Christiansborgs brand 1794, Københavns brand det følgende år, bombardementet 1807, Englandskrigene 1807-14, »den deraf følgende Pengeforandring« (dvs. statsbankerotten 1813) og tabet af Norge. Derfor havde kongen ingen andre muligheder end at appellere til sine undersåtter om at bringe ofre.<sup>18</sup> I lighed med den førnævnte Pontoppidan må også Weinschenck have ment, at han med denne opfordring var styret en loyal tjener, og at appellen til bønderne ville vække genklang i hans sjællandske landmenighed. Arven fra 1700-tallet bestod således. Borgerskabet/middelklassens normer og værdier syntes at være blevet udstrakt til landbefolkningen.

Ved Frederik 6.s død 1839 blev der i mindetaler over det ganske land set tilbage på en over 50 år lang regeringsperiode. Kongens lange virke og reformer til gavn for befolkningen blev ofte fremstillet i en organisk sammenhæng: Som ung kronprinsregent havde han ved landboreformerne befriet bondebefolkningen for uret og undertrykkelse. Dernæst havde han som konge i en moden alder sørget for bondestandens uddannelse ved skoleloven af 1814. Derved var bondestanden blevet oplyst, og i konsekvens heraf havde kongen på sine gamle dage kunnet oprette rådgivende stænderforsamlinger, hvor også valgte repræsentanter for bondestanden havde fået sæde.<sup>19</sup>

18. G.F. Weinschenck: *Tale, holden d. 6te Marts 1825 i Anledning af Oversvømmelsen den 3die og 4de Febr.*, Slagelse 1825, s. 3-18.

19. Dette kom til udtryk i ikke så få af de udgivne sørgeprædikener ved Frederik 6.s død, jf. Michael Bregnsbo: op.cit. Det er også denne opfattelse, der går igennem C.F. Wegener: *Liden Krønike om Kong Frederik og den Danske Bonde. Til Menigmands Nytte og Fornøjelse*, København 1843, jf. Hans Kargaard Thomsen: »C.F. Wegener og den danske bonde 1843. Om tilblivelsen af Caspar Frederik Wegeners landbohistoriske skrift fra 1843: »Liden Krønike om Kong Frederik og den danske Bonde« og om dets samtidspolitiske holdninger«, *Historie*, ny rk. bd. 19,1, 1991.

## 1848

I 1848 faldt enevælden. Det skete på fredelig vis, i god forståelse mellem konge og folk. Og systemskiftet blev tilmed varigt. Det foregik helt anderledes end i Frankrig, Preussen og Østrig, hvor det kom til blodsudgydelser. Den danske vej syntes atter at stå sin prøve. En af årsagerne til, at magtskiftet i København kunne foregå så forholdsvist gnidningsfrit, var det forhold, at kong Christian 8., der mod manges forventning og til manges skuffelse indtil sine sidste måneder havde vægret sig ved at udstede en fri forfatning, kort forinden var afgået ved døden. Hans person stillede sig altså ikke hindrende i vejen for et systemskifte, man kunne lægge gammelt nag til side og begynde på en frisk med hans søn, Frederik 7. På samme måde som Frederik 6. havde kunnet sikre kontinuiteten tilbage til reformpolitikken i slutningen af 1700-tallet i årene efter 1814, hvor det politiske, økonomiske og ideologiske klima var stærkt forandret, så bidrog tronskiftet i 1848 til, at enevælden kunne afvikles fredeligt og et nyt system indføres.

Men der var selvfølgelig også andre grunde. Den 20. marts 1848 holdt de nationalliberale et møde i Casino-teatret i København og vedtog her en resolution med krav om en fri forfatning og hertugdømmet Slesvigs tilknytning til Kongeriget. Næste dag gik et folketog på skønsmæssigt 10-15.000 mennesker med Københavns bystyre i spidsen til Christiansborg for at overbringe kongen resolutionen. Kongen modtog repræsentanterne for bystyret og meddelte, at det gamle ministerium allerede var afskedit, og at Slesvigs tilknytning til Kongeriget skulle sikres. Derved var det gamle system faldet.<sup>20</sup>

Om denne skelsættende begivenhed skriver Povl Engelstoft i *Schultz Danmarkshistorie* fra 1942: »Afsyngende Fædrelandssange vandrede dette imponerende, fredelige Folketog med Byens Øvrighed i Spidsen op til Slottet, et levende Udtryk for den Samdrægtighedens Aand, der bar den danske Frihedsbevægelse... Det vil altid staa som betydningsfuldt, at Modsætningen mellem Folk og Monark udløstes saa lempeligt i Danmark, mens den andre Steder førte til voldsomme Kampe. Et usædvanligt Maadehold hos de ledende paa begge Sider, den udefra truende Fare og endelig visse Egenskaber hos Kongen var her afgørende«. <sup>21</sup>

20. Hans Vammen: »Casino 1848«, *Historisk Tidsskrift*, bd. 88, 1988.

21. Povl Engelstoft: »Det danske Folk 1848-1864«, *Schultz Danmarkshistorie*, red. Aage Friis m.fl., bd. IV, København 1942, s. 647.

Rigtigt er det, at der ikke forekom skyderier i København ved systemskiftet 1848, sådan som det var tilfældet i andre europæiske hovedstæder. Men derfra og til at sige, at systemskiftet foregik fredeligt og ublodigt, er der lang vej.

Når man fremhæver den konsensusbetonede danske vej i 1848, overses det, at der *blev* udgydt blod det år, nemlig i konflikten med hertugdømmerne Slesvig og Holsten (Treårskrigen). Denne krig er i traditionel historieskrivning nærmest blevet betragtet som en konflikt mellem Danmark og Tyskland. Men de to hertugdømmer hørte med til det danske monarki, den danske helstat. Derfor var konflikten retteligt en etnisk borgerkrig inden for den danske helstat mellem monarkens (Frederik 7.s) undersåtter. Frederik 7. tog parti for sine dansksindede undersåtter, mens slesvig-holstenerne fik støtte fra udlandet. I det hele taget har der i historieskrivningen været en tendens til at se bort fra det faktum, at Slesvig og Holsten var dele af det danske monarki. Og når det gælder de to hertugdømmers forhold, kan man ikke sige, at modsætningsforholdet mellem folk og monark blev udløst lempeligt.

Men denne fortrængning eller seen bort fra har måske ført til, at en væsentlig del af forklaringen på det fredelige systemskifte i Kongeriget i 1848 er blevet overset: Med udbruddet af konflikten med hertugdømmerne blev de hidtidige politiske modsætninger inden for monarkiets grænser mellem på den ene side liberale og radikale og på den anden side konservative og reaktionære med ét ophævet (for en tid) til fordel for et altoverskyggende modsætningsforhold mellem dansk og tysk. Pludselig kunne danske mænd, der under enevælden havde befundet sig på hver sin politiske fløj i Kongeriget, trække på samme hammel. Det er det fænomen, der i historieskrivningen er blevet kaldt »ånden fra 48«.

Hidtidige modstandere virkede nu for samme sag. I marts-april 1848 arbejdede således en af den liberale oppositions mest demokratiske mænd, A.F. Tscherning, der var blevet krigsminister i Martsministeriet, nærmest i døgndrift på Amalienborg for at organisere krigsindsatsen.<sup>22</sup> Samtidig hermed viste en af det gamle systems mest loyale tjenere, Sjællands biskop J.P. Mynster, at også han var grebet af den nye ånd. I sin prædiken i Vor Frue kirke i København den 2. april 1848 glædede han sig over, at fædrelandskærligheden forenede konge og folk, forenede borgere af alle stænder og forenede unge og gamle, mænd og kvinder.<sup>23</sup> Og senere

22. Tormod Jørgensen: *Anthon Frederik Tscherning*, København 1938, s. 103.

23. J.P. Mynster: *Prædikener holdte i Aaret 1848*, København 1849, s. 28f.

i prædikenen udtrykte han glæde over al den kongetroskab, fædrelands-kærlighed og offervilje, som borgere af alle stænder lagde for dagen under de rådende krigsforhold. Forhåbentlig måtte dette være ved, sagde han. To ting måtte man love hinanden, hed det. For det første, at lov og orden måtte blive håndhævet, »at intet Raat og Vildt, at ingen Vold og Uret skal besmitte Folkets gode Sag ..., at vi af al Kraft ville modstaae Løgn og Bagtalelse og Mistanke og Alt«, hvad der ville kunne forstyrre enigheden og troskaben. Det andet løfte, Mynster ville tage af menigheden, var offervilje, når landets vel krævede det, samt vilje til at tjene, hjælpe, lindre, formilde og antage sig de forladte, besøge enker og faderløse i deres trængsel.<sup>24</sup> Også Mynster var altså blevet grebet af den nye folkelige fællesskabsstemning, selv om hans betoning af lov og orden viser, at han ikke var uden betænkeligheder. Men ikke desto mindre arbejdede han på sit felt for samme sag som Tscherning og det øvrige Martsministerium.

Mynsters bekymring for lov og orden kunne dels gå på omvæltningerne ude i Europa, dels på uroen blandt husmænd og landarbejdere, hvor disse mange steder satte sig op mod deres godsejere eller disses forvaltere under dække af patriotisk nidkærhed.<sup>25</sup>

### Afslutning

Den danske vej har haft afgørende betydning for dansk historieskrivning, selvforståelse og mentalitet. Dog vil ingen vel nu om dage tilskrive den »Folkets milde, rolige Charakter«, som C.F. Allen gjorde. Årsagerne skal – som beskrevet i dette essay – ses i forhold til den specifikke historiske udvikling.

Takket være indfødsretsforordningen af 1776 og de senere love om landboforhold havde enevælden sikret sig goodwill, støtte og loyalitet hos det borgerskab, der ellers kunne være blevet grebet af den franske revolutions mål og midler.

Via almueskole og prædikestol blev de normer og værdiforestillinger (herunder opfattelsen af landboreformerne og af dansk identitet), som deltes af enevældens nye støttegruppe, borgerskabet, formidlet videre til den øvrige befolkning – og ikke uden held: de herskendes tanker blev de her-

24. Smst., s. 38.

25. Claus Bjørn: *Frygten fra 1848. Bonde- og husmandsuroen på Sjælland i foråret 1848*. Odense 1985, s. 47-73.



skende tanker.<sup>26</sup> Ved enevældestatens hurtige kommen det misfornøjede borgerskab i møde i 1770'erne blev der skabt en stor kapital af tillid til staten og dens væsen. Denne kapital blev snart overført til landbefolkningen og senere – efter 1848 – til nye samfundsgrupper<sup>27</sup> – og den er ikke opbrugt endnu. Den velvilje mod og tiltro til staten, som er en vigtig bestanddel af den danske vej, overlevede enevældens fald og består fortsat.

Reformismen har således tidligt vundet indpas og er blevet næsten enerådende i arbejderbevægelsen i Danmark. På dansk skelner man ej heller mellem »stat« og »samfund«, og det er endnu aldrig hændt, at Højesteret har kendt en af Folketinget vedtaget lov for grundlovsstridig.<sup>28</sup> Tilliden til statens grundlæggende gode og hæderlige væsen ses også af, at staten i Danmark kan slippe godt fra meget. Eksempelvis kan Folketinget ophøje forkastede arbejdsoverenskomstforslag til lov, vel at mærke også i tilfælde, hvor staten selv er arbejdsgiverpart. Vist plejer noget sådant at vække demonstrationer og anden misnøje, men det er som regel kortvarigt, og protesterne går på de forurettedes utilfredshed i det konkrete tilfælde, ikke så meget på principielle betænkeligheder ved sådanne indgreb fra den lovgivende magts side.

En medvirkende årsag til, at tiltroen til staten styrkedes i 1700-tallet, var fraværet af krig. Det betød, at staten ikke før i 1801 behøvede at vise sit sande ansigt over for befolkningen. Selv om neutralitetspolitikken ikke håndhævedes principfast og ikke adskilte sig grundlæggende fra andre stater udenrigspolitik, betød den lange fredsperiode, at det alligevel blev opfattet sådan. Krigen 1807-14, der førte til tabet af Norge, og krigen 1864 blev set som bekræftelser på, at neutralitet i forhold til stormagterne bådede Danmark bedst, men at udenrigshandel var ønskelig. 1914-18 syntes påny at bekræfte denne komponent af den danske vej. Efter besættelsen 1940-45 og indmeldelsen i NATO i 1949 blev dette aspekt ved den danske vej derimod forladt. Dog ikke helt og aldeles, jævnfør Poul Vil-

26. Jf. Hans Vammen: op.cit. (1984), s. 23ff.

27. Gerda Bonderup har påvist, hvorledes konsensusholdningen mellem de forskellige befolkningsgrupper var udbredt ved koleraepidemien i 1853, og herved adskilte Danmark sig tydeligt fra de fleste andre lande, der blev hærget af koleraepidemi. *Cholera-Morbro'er og Danmark. Billeder til det 19. århundredes samfunds- og kulturhistorie*, Århus 1994. Jf. også Gerda Bonderup: »Konsensus i Danmark? Staten og lægerne i 1700- og 1800-tallet«, *Historie* 1994, 1, s. 90-102.

28. Daniel H. Levine: »Conservatism and Tradition in Danish Social Welfare Legislation, 1890-1933: A Comparative View«, *Comparative Studies in Society and History*, vol. 20, 1978, s. 56ff; Søren Mørch: *Den ny Danmarkshistorie 1880-1960*, København 1982, s. 192f.

laumes disputats.<sup>29</sup> Også den danske holdning til EF/EU bærer stærkt præg af den danske vej, af erfaringerne fra den florissante handelsperiode i anden del af 1700-tallet.

Myten om den danske vej har vundet vid udbredelse, og nægtes kan det heller ikke, at udviklingen i Danmark gennem de sidste mere end 200 år er foregået mere fredeligt og harmonisk end så mange andre steder. Men myten bygger på fortrængninger. Landboreformerne var således først og fremmest godsejernes og gårdmændenes eget værk. Staten tog ganske vist æren, men dens indsats var perifer og marginal, og den veg tilbage, så snart godsejerne begyndte at reagere. En konsekvens af reformerne var tillige, at husmændene og landarbejderne, landbosamfundets største befolkningsgruppe, fik stærkt forringede levevilkår. Udenrigspolitikken i denne periode har ved nærmere eftersyn vist sig ikke at have været så enestående, idealistisk og freds- og neutralitetsorienteret i forhold til andre europæiske lande. Og selv om der ikke faldt skud i København ved systemskiftet i 1848, blev denne fredelige revolution ikke desto mindre startskuddet til en tre-årig etnisk borgerkrig inden for den danske helstat, uden at stridens genstand i øvrigt fandt sin løsning ved dén lejlighed. Den højtberømmede Danmarks Riges Grundlov af 5. juni 1849 blev således vedtaget under en borgerkrig og bærer præg deraf.

Den danske vej har altså virket anvendelig, overbevisende og troværdig i historieskrivning, samfundsliv og politik i mere end 200 år. Men den hviler som påvist på en skrøbelig grundvold. Om den vil overleve ind i næste årtusind og fortsat gøre fyldest for en sund, fri og lykkelig udvikling for Danmark, må tiden vise.

---

29. Poul Villaume: *Allieret med forbehold. Danmark, NATO og den kolde krig. En studie i dansk sikkerhedspolitik 1949-1961*, København 1995.